

על פירושי המרכבה של ר' יעקב הכהן ור' יוסף ג'יקטיליה ועל הטעות בזיהויים

בשנים האחרונות אנו עדים לריבוי ספרי קבלה הנדפסים במהדורות חדשות: חלקם נדפסים לראשונה מכתבי יד; חלקם נדפסים שוב לאחר שאזלו משוק הספרים; וחלקם נדפסים במהדורות מתוקנות תחת המהדורות המשובשות שהיו קיימות עד כה. בתופעה זו כשלעצמה יש ברכה רבה, אך נלוות לה כדרכו של עולם גם טעויות ושגיאות. טעות כזו התרחשה לאחרונה: שני מחברים הוחלפו זה בזה, אף שרחוקים הם זה מזה מרחק רב.

"חוג האחים הכהנים" הוא הכינוי המקובל בספרות מחקר-הקבלה לכמה דמויות מסתוריות שכמעט שאין ידוע עליהן דבר, ומשום כך גם לא הרבו תלמידי חכמים וחוקרים לעסוק בהן ובמשנתן¹. הדמויות המרכזיות בחוג זה הן שני האחים הכהנים ר' יעקב ור' יצחק מקסטיליה, ותלמידם ר' משה מבורגוס². מן המעט הידוע לנו ניתן לשער כי חכמים אלה פעלו בראשית האלף השישי, וכי הגם שהם מוזכרים כבני חוג אחד, למעשה כל אחד מהם סלל לו דרך משלו בתורת הסוד, דרך השונה מדרכו של חברו ורחוקה מן הזרם המרכזי של מקובלי פרובנס וגירונה, יוצאי בית מדרשם של הרמב"ן והרשב"א³.

פירוש המרכבה לר' יעקב הכהן זוהה ע"י גרשם שלום. הוא מצוי בכתבי יד רבים, ויצא לאור במהדורה מדעית ע"י אסי פרבר-גינת (הוצאת 'כרוב', לוס-אנג'לס תשס"ד). לדעתה, ובעקבותיה צעד גם יוסף דן, חיבור זה מבוסס בעיקרו על פירוש המרכבה של ר' אלעזר מוורמס, שאותו ערך ר' יעקב והוסיף עליו דברים משלו.

ר' יוסף בן ר' אברהם ג'יקטיליה נולד בקסטיליה בשנת ה"א ח' (כמה עשרות שנים

1 להרחבה על "חוג האחים הכהנים" ועל ר' יעקב הכהן, ראו יוסף דן, **תולדות תורת הסוד העברית**, כרך ט, ירושלים תשע"ג.

2 חכם נוסף המוזכר בקשר ל"חוג" זה ושמו מוכר יותר הוא ר' טודרוס אבולעפיה, מחבר הספר 'שער הרזים' (ויש המייחסים לו גם את ספר 'מערכת האלהות').

3 על פי דן (**תולדות תורת הסוד העברית**, לעיל הע' 1), ר' יעקב הכהן הוא מקובל עצמאי השולל את תורת הספירות (המרכזית כל כך בתורתם של מקובלי פרובנס וגירונה), ושיטתו מיוסדת על מאמרי חז"ל במעשה בראשית ומעשה מרכבה.

לאחר ר' יעקב הכהן), ונודע כאחד מגדולי המקובלים בספרד בתקופה שבה פעל גם ר' משה די ליאון. בצעירותו היה ר' יוסף תלמידו של ר' אברהם אבולעפיה, והלה שיבח אותו כבחיר תלמידיו. בגיל עשרים ושש בלבד חיבר את הספר 'גנת אגוז' (גנ"ת = גימטריה, נוטריקון, תמורה) המיוסד על ספר יצירה, ועוסק בצירופי שמות הקודש, האותיות והניקוד⁴. בהמשך כתב עוד כמה חיבורים ידועים, וביניהם 'ספר הניקוד', 'שערי צדק' ו'פירוש מרכבת יחזקאל'. חיבורו הידוע ביותר, 'שערי אורה', נחשב לספר יסודי בחכמת הקבלה, והוא עוסק בכינויים ובשמות המיוחדים לכל אחת מן הספירות.

פירושו של ר' יוסף ג'יקטיליה למרכבת יחזקאל מופיע בכתבי יד רבים; גם הוא יצא לאור לפני כעשרים שנה במהדורה מדעית ע"י אסי פרבר-גינת (הוצאת 'כרוב', לוס-אנג'לס תשנ"ח). פתיחת החיבור אופיינית לשאר חיבוריו של ר"י ג'יקטיליה, ובחלק ניכר מכתבי היד מופיע שמו בראש החיבור.

לאחרונה יצאה מהדורה חדשה של ספר 'שערי אורה' מאת ר' יוסף ג'יקטיליה, הכוללת חיבורים נוספים מאת המחבר: 'שערי צדק', 'פירוש מרכבת יחזקאל', 'סוד החשמל', 'ספר הניקוד', 'סוד בת שבע', 'סוד הנחש' ועוד 'קובץ סודות' (הוצאת 'י בקר, ירושלים תשע"ט). כשהגיע הספר לידי התברר לי שהמהדיר הדפיס בטעות את פירוש המרכבה של ר' יעקב הכהן, ולא של ר"י ג'יקטיליה!

המהדיר מציין שני כתבי יד שעל פיהם ערך את החיבור. הראשון (MS. Heb. 1959*28) כולל את ספר 'שערי אורה', ומיד לאחריו (דפים 153-113 בכתב היד) בא פירוש המרכבה לר' יעקב הכהן. כנראה הסמיכות שבין שני החיבורים הטעתה את המהדיר, והוא מיהר לקבוע שמדובר בפירוש המרכבה שכתב ר"י ג'יקטיליה⁵. כתב היד השני שמציין המהדיר (ביהמ"ל MS. 1806, מס' סרט בספרייה הלאומית: 10904) מכיל גם הוא כמה חיבורים, חלקם קטועים וחסרים. הקובץ מתחיל ב'פירוש המרכבה' לר' יעקב הכהן (דף 6), בהמשך מובא 'ספר האורה' לר' משה מבורגוש (דף 18), ולאחר מכן 'פירוש המרכבה' של ר' יוסף ג'יקטיליה (דף 28), אשר בראשו נכתב במפורש: "פי' מעשה מרכבה לר' יוסף בר אברהם נ' גיקאטיליית זלה"ה" - מה שלא נכתב בראש הפירוש המובא בתחילת כתב היד. לוי היה המהדיר בוחן את כתב היד במעט יותר שימת לב, ומעיין בחיבורים שבהמשכו, היה נתקל בכותרת זו, והטעות בזיהוי המחבר הייתה נמנעת. למצער אילו היה משווה את החיבור למהדורת 'כרוב', היה מגלה מיד כי מדובר בשני חיבורים שונים.

4 ספר זה שונה מכתביו המאוחרים יותר מכמה בחינות; ויש המשייכים אותו ל"תקופה הראשונה" בחייו, לעומת "התקופה השנייה" שביטויה השלם הוא הספר 'שערי אורה'.

5 בהמשך כתי' זה ישנם חיבורים רבים נוספים, ביניהם גם 'שער הרזים' לר' טודרוס אבולעפיה.

יש לשבח את המו"ל ר"י בקר על השתדלותו להנגיש חיבורי קבלה קדמונים חשובים לציבור המתעניין בהם, שהרי מהדורת לוס אנג'לס אינה מצוייה, וגם יקרה ביותר, וגם כתובה בסגנון אקדמי המרתיע חלק ניכר מלומדי ספרות הקבלה. אולם חבל מאוד שלא הקפיד לדייק בזיהוי החיבור אותו הוא מדפיס, ובכך הטעה את הלומדים וגם גרם עוגמת נפש לקוני הספר.

מובן מאליו שניתן לצפות שבהדפסות הבאות תתוקן תקלה זו.

ואם תשאל, לדברינו הנה מעשה בראשית היא בעצמה מעשה מרכבה, שאחרי שמעשה בראשית איננו כי אם ידיעת צורות הדברים, שהוא נתלה ונמשך מצד נותני צורתם שהם השכליים הנבדלים, הנה הנכון בזה שההשגה היא בשכלים הנבדלים, וראוי שיהיה זה מעשה מרכבה! התשובה, ראוי שתדע כי יש בהשגת ענייני השכלים הנבדלים שני חלקים, אחד מהם התלות והקשר של מה שלמטה מהם בהם, והשני היתלותם והמשכם ממה שהוא למעלה מהם. ואין ספק שיש בין שתי ההשגות הבדל רב, והוא שהעיון וההשגה במה שלמעלה מהם אין ספק שהוא יותר גדול הערך ויקר המעלה מהעיון במה שהוא למטה מהם. ולזה יהיה מעשה בראשית, ידיעת צורות הדברים על אמייתתם, שהוא הקשר המציאות התחתון - במלאכים, ויהיה מעשה מרכבה, ידיעת המשך והשתלשלות המלאכים - מהשם...

דרשות הר"ן הדרוש הראשון